

Lumi sadas torta maha: suured keelemudelid ajaloolise leksikograafia maastikul

Madis Jürviste

EKI nooremteadur-leksikograaf, TÜ doktorant

Taust

- 2023 dets: ER500 ideed
- 2024: EKKD projekt
- Vanad sõnastikud
 - sõnakujude tuvastus (ee[U]-ee[V], ee[G]-ee[U], ...)
 - WIP: tähendused (de + teised allikad)?
 - *vision*-mudelid ja OCR

Elluviimine 2024 sept – ...

- “Custom-GPT”?
- EKI ja EKV terminoloogia-RAG
 - piisavalt “vestluslik” sisend ja väljund
 - võimalikult *täpne*
- Claude 3.5 Sonnet + allikad
 - *backend* term-projektist
 - ERMi ideed ja lahendused
 - WIP: UX, *front-end*, seadmed, Pallas

Sisu?

- Sõnastikud: Stahl 1637, Göseken 1660 (+ Vestring 17XX, Gutsclaff 1648, Helle 1732)
- Autorid: Stahl, Gutsclaff, Göseken, Vestring, Helle, Hupel
- SKMi eelis: RAG, mitte RASA
- Pidev täiustamine: ER500 järel keeleteadlastele?

K: Kes koostasid esimesi eesti sõnastikke? (T)

V: Esimeste eesti sõnastike koostajad olid peamiselt saksa päritolu vaimulikud, kes tegutsesid Eestis 17.-18. sajandil.

Olulisemad autorid olid:

1. Heinrich Stahl (~1600-1657) - tema "Vocabula" (1637) on vanim säilinud kakskeelne eesti keele sõnastik, mis oli lisatud tema grammatikale "Anführung zu der Esthnischen Sprach". See oli põhjaeestikeelne.
2. Johannes Gutsclaff (?-1657) - koostas lõunaeesti keelealal "Nomenclatori" (1648), mis ilmus 11 aastat pärast Stahli sõnastikku.
3. Heinrich Göseken (1612-1681) - avaldas põhjaeestikeelse saksa-eesti sõnastiku "Farrago vocabulorum" (1660).
4. Salomo Heinrich Vestring (1663-1749) - koostas eesti-saksa "Lexiconi", mis jäi käsikirjaliseks.
5. Anton Thor Helle (1683-1739) - avaldas 1732. aastal oma keeleõpetuse lisana "Vocabulariumi".
6. August Wilhelm Hupel (1737-1819) - avaldas 1780. aastal mahuka kahesuunalise sõnaraamatu, mis sisaldas nii eesti-saksa kui ka saksa-eesti osa.

Kõik need autorid olid ametilt vaimulikud ning nende peamine eesmärk oli aidata saksa keelt emakeelena kõnelevatel pastoritel kohalikega suhelda, et luterlikke tõekspidamisi levitada. Kuigi sõnastikud olid mõeldud peamiselt välismaalastelt välismaalastele, panid need aluse eesti leksikograafia arengule.

K: Milliseid väljendeid kasutati vanasti raha kohta? (S)

V: Gösekeni 1660. aasta sõnaraamatust "Manuductio ad Linguam Oesthonicam" leiame mitmeid huvitavaid rahaga seotud väljendeid:

1. "Rahha mutt" - tähendas peidetud varandust või varu (saksa k. "Geld schatz")
2. "Rahha peh" - tähendas pearaha või kapitali (saksa k. "Capital")
3. "Rahha pehlin~e" - tähendas rentmeistrit või rahajagajat (saksa k. "Schösser Rentmeister")
4. "Rahha pühdia" - tähendas sahkerdajat (saksa k. "geldschacherer")
5. "Koggo Rahha" - tähendas varuraha (saksa k. "hauffe / vorraht an gelde")
6. "Rahha Raamat" - tähendas veksliraamatut (saksa k. "wechselBrieff")
7. "Rahha Renti" - tähendas intressi (saksa k. "rente")
8. "Rahha maxma" - tähendas lunaraha maksmist (saksa k. "Rantzion erlegen")
9. "Lunnastusse Rahha" - tähendas lunaraha (saksa k. "löse Geld")

Need väljendid peegeldavad hästi toleaegset majanduslikku ja ühiskondlikku korraldust, kus olid olulised sellised teemad nagu varanduse kogumine, raha laenamine, intressid ja erinevad rahalised tehingud.

Mina olen Lummaja

Vajuta kaanele, et alustada minuga vestlus ...

lummi tort – sks schneflocke

- K: Mida võis tähendada lause "lumi sadas torta maha"?
- V: *Gösekeni sõnaraamatu (1660) põhjal saab selgitada, et "lummi tort" või "Lummi Tort" tähendas lumehelvestet (saksa k. "Schnee Flocke", "schneflocke"). Seega lause "lumi sadas torta maha" tähendas, et lumi sadas helvestena maha. See on huvitav näide sellest, kuidas vanas eesti keeles kasutati sõna "tort" tänapäevasesest täiesti erinevas tähenduses - mitte maiustuse, vaid lumehelbe kohta.*

Kohtumiseni Lummajaga ERMis!